

УДК 373.21 (09)

ІДЕЇ Б. КІСТЯКОВСЬКОГО ТА С. ГЕССЕНА ПРО ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

О. В. Канарова

У статті представлено ідеї вітчизняних вчених Б. Кістяківського та С. Гессена щодо проблеми духовно-морального виховання, розкрито значення культурно-освітнього середовища для вирішення цієї проблеми. Автор розкриває ідеї, які були визначальними на той час у духовно-моральному вихованні: ідея про організацію культурно-освітнього середовища, ідея про статичність моральних норм, ідея щодо зближення юридичних та етичних норм у суспільстві.

Ключові слова: виховання, духовність, особистість.

На сучасному етапі вітчизняні педагоги і психологи перебувають у пошуках основних принципів роботи у напрямку духовно-морального виховання, оскільки від цього залежить майбутнє нашого суспільства.

Концептуальні ідеї духовно-морального виховання особистості, що були відрефлексованими у вітчизняній спадщині науковців кінця ХІХ – початку ХХ століття, є досить актуальними, і чи не найбільшої ваги вони набувають для реформування виховного процесу у навчальних закладах. Сьогодні, як ніколи, принципи духовно-морального виховання мають бути представлені для сучасних вчителів та вихователів, що у свою чергу мають збагатити та вдосконалити виховні справи, організаційно-методичні програми духовно-морального спрямування.

Спадщина Б. Кістяковського та С. Гессена наразі вивчалася різними науковцями. Це, насамперед, дисертаційні роботи таких авторів, як С. Глушаченко [2], Н. Данілкина [3], Н. Жуліна [4], Ю. Костін [6] та ін.

Мета статті: розкрити сутність основних ідей щодо духовно-морального виховання особистості на основі аналізу праць вітчизняних науковців кінця ХІХ – початку ХХ століття – Б. Кістяковського та С. Гессена.

Для підготовки наукового підґрунтя у духовно-моральному вихованні особистості необхідно визначити, які принципи та ідеї вчених були провідними в процесі зміни соціальних систем, що є особливо значущим у нинішній перехідний період життя суспільства. Філософська, соціологічна і педагогічна думка, вивчаючи духовно-моральне становлення особистості, накопичила науковий досвід, продемонструвала різні підходи, які співвідносяться з сучасною теорією і практикою виховання.

Вивчення концептуальних ідей мислителів – Б. Кістяківського і С. Гессена – дозволяє апелювати до авторитету минулого, надає можливість знайти опору у вітчизняній традиції духовно-морального розвитку, яка також несе в собі і своєрідність загальноцивілізаційних процесів. Звернення до історичного коріння вітчизняної етичної, правової, педагогічної думки сприяє розвитку моральної свідомості, підвищенню духовної культури у суспільстві, подоланню нігілізму та байдужості стосовно цінностей нематеріальної культури, що має важливе значення в сучасних умовах. Відзначимо також, що педагогічна наука наразі більше приділяє уваги не скільки проблемам виховання, а скільки проблемам навчання, і саме тому настільки важливо звернення до багатой спадщини передової філософської, педагогічної думки, яка плідно розвивалась в кінці XIX – на початку XX століть.

Ідеї щодо створення культурно-освітнього середовища для духовно-морального виховання особистості закладено у роботах Б. Кістяківського та С. Гессена. Таке середовище має постати як виважена сукупність освітніх, соціальних, культурних, спеціально організованих психолого-педагогічних умов. При цьому особлива увага має відводитися уважному ставленню до різниці між релігійними ідеалами та ідеалами, які відносяться до особистості та суспільства. Активний вплив культурного середовища на зростання та духовно-моральне становлення особистості підкреслюється у роботах вітчизняного вченого, публіциста і викладача державного права Богдана Олександровича Кістяківського (1868 р., м. Київ – 1920 р., м. Катеринодар). На думку сучасного науковця (А. Медушевського), саме Б. Кістяківський став тим мислителем, який найбільшою мірою виявився здатним поставити і висвітлити коло центральних проблем, серед яких проблема, яка також лежить в організації культурно-

освітнього середовища, навколишнього оточення і впливає на процеси духовно-морального виховання особистості. Ця проблема полягала у зближенні права і етики, тобто щоб суспільство розглядало право як дотримання принципу справедливості, а відступи від нього – як прояв несправедливості, що традиційно присутнє і зараз, у багатьох сучасних суспільствах [5, с. 8].

Критикуючи в соціальних науках свого часу зайвий психологізм, Б. Кістяківський підкреслював, що соціальні науки мають справу з людиною не тільки як з продуктом природи, а й як з діячем і творцем культури. Соціальні науки, на думку вченого, досліджують як стихійно-соціальні процеси, так і явища, що виходять в результаті духовних прагнень людини, її здатності оцінки, його духовних ідеалів [5, с. 50-55].

Відомий вчений визнавав величезну різницю між релігійними ідеалами і ідеалами, що належать до особистості і суспільства. "Справа в тому, – писав Б. Кістяківський, – що всі особисті і суспільні ідеали завжди мають хоч якісь реальні передумови і живі корені в соціальному або навіть у всесвітньо-історичному процесі, в протилежність ідеалам релігійним, які не тільки позбавлені цього, але навіть свідомо і виразно протиставляються всьому земному"[5, с. 106]. Підкреслюючи важливість використання ідеї справедливості щодо моральності людей, вчений підкреслював, що про все, що стосується людей і вчиняється в їхньому суспільстві, "... можна і потрібно судити з моральної точки зору, встановлюючи справедливість чи несправедливість того чи іншого явища" [5, с. 186].

Чим глибше дивитися на розвиток моральних поглядів, тим більш зрозумілим стає, що моральності як такої не існувало. До такого помилкового висновку, на думку Б. Кістяківського, приходять еволюціоністи, коли вони розглядають еволюцію ідей моральності у суспільстві: "Послідовний еволюціоніст перш за все розгортає картину первісних звичаїв дикунів, абсолютно протилежних навіть примітивним уявленням про моральність. Таким чином, він показує, що раніше ніякої моральності не існувало. Потім він стежить, яким чином на ґрунті цього первісного стану, позбавленого всякого зерна того, що ми називаємо моральністю, поступово виникають зародки моральних відносин і уявлень. Останні, нарешті, розвиваються поступово в цілу систему моральних поглядів"[5, с. 189].

Думка Б. Кістяківського про розвиток моральності підтримується думкою С. Гессена. Так, педагог писав про те, що якщо прогресивний розвиток науки не викликає у більшості людей ніяких сумнівів, то прогрес і розвиток моральності, навпаки, або рішуче відкидається, або вбачається у зовнішній стороні пом'якшення норівів та вдач, або "висловлюється думка, що моральність не підлягає розвитку ні в позитивному, ні в негативному сенсі, але перебуває як би поза історією, є щось статичне, так що можна порівнювати тільки рівень моральності окремих осіб, а не епох або поколінь" [1, с. 82]. В оцінюванні моральності, як вказував С. Гессен, найближче знаходиться мистецтво, оскільки безглуздо порівнювати стосовно прогресу "Данте і Гомера, Шекспіра і Софокла, Бетховена і Баха" [1, с. 82].

Погоджуючись з думкою Б. Кістяківського, С. Гессена, ми також дотримуємося думки про те, що моральні принципи, рівень моральності не можна досліджувати методами, пропонованими в еволюційній теорії, оскільки ці принципи є постійними і незмінними, вони є статичними. Розширюючи це положення, Б. Кістяківський підкреслював, що моральні принципи не тільки не залежать від нескінченного розмаїття і взаємно виключають один одного протилежності дійсних моральних поглядів у різних народів, але й від безперервних суперечок представників найрозвиненіших народів про те, що ж є основою моральності. Ми, робить висновок Б. Кістяківський, можливо бути, ще не в змозі знайти цілком відповідну формулу для голосу нашої моральної свідомості. При цьому, як підкреслював вчений, людина завжди відчуває, що є моральним, а що – аморальним. Називаючи таке відчуття "моральним чуттям", Б. Кістяківський наголошував: "моральне чуття завжди притаманне нам, хоча іноді тільки в потенції. Воно керує нами навіть тоді, коли воно не настільки ще усвідомлено, щоб бути цілком ясно висловленим" [5, с. 194]. Основні поняття, на які спирався автор, – духовне життя і духовні потреби особистості, прагнення всіх людей до справедливості, моральна повинність, етичне та естетичне в людині, моральна оцінка (судження про добро і зло, істину і неправду, прекрасне і потворне і, відповідно, судження про наслідки, що випливають з цього). Це підтверджується у такому вислові вченого: "Ми докоряємо себе за всяку серйозну помилку думки, як за непорядний чи негарний вчинок. Так само аморальний вчинок або аморальна дія представляється нам і

теоретично неправильним вчинком або дією, «помилковим кроком». Разом з тим він викликає в нас і естетичну огиду до себе, як щось потворне чи негарне "[5, с. 204-205]. Етика і моральність, за Б. Кістяківським, має містити в собі сенс, задовольняти духовні запити особистості, відповідати морально належному або узгоджуватися з ним. При цьому, як підкреслював учений, норми належного завжди присутні в мистецтві, літературі – культурних пам'ятках, що відображає особистість у соціумі: "Етичний елемент постійно вривається в область художньої творчості, і як би художник не прагнув звільнитися від нього, таке звільнення завжди буде відносним" [5, с. 206]. Спираючись на висунутий Б. Кістяківським принцип опори на належне, відзначимо, що в духовно-моральному вихованні учнів все належне знайшло зосередження в нормах і звичаях, що знаходять своє вираження в культурі народу, і перш за все в літературі, яка міняла свої форми. Саме в цих нормах і звичаях, в літературі, яка їх описує, виражається і накопичений досвід теоретичного знання про духовність і моральність особистості, і практичні вимоги оточуючих до вихованості й розвитку учнівської молоді.

Отже, основні ідеї, що були закладені як наукове підґрунтя для духовно-морального виховання особистості у працях Б. Кістяковського, С. Гессена, є ідея про організацію культурно-освітнього середовища, ідея про статичність моральних норм, ідея щодо зближення юридичних та етичних норм у суспільстві. З'ясування специфіки духовно-морального виховання учнівської молоді як процесу особистісного становлення є перспективою дослідження.

Література

1. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Сергей Йосифович Гессен ; Отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – М.: Изд-во "Школа-Пресс", 1995. – 448с.
2. Глушаченко С. Б. Русские юристы второй половины XIX - начала XX вв. о правах личности и правовом государстве : Историко-правовое исследование: Дис. ... д-ра юрид. н. (12.00.01) / Глушаченко Сергей Борисович. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский ун-т, 2000. – 349 с.
3. Данилкина Н.В. Концепция образования в философии С.И. Гессена: дис.. канд. филос. н. (09.00.03) / Данилкина Наталья Валерьевна. – Калининград: Рос. гос. ун-т им. И. Канта, 2010. – 154 с.

4. Жулина Н.В. Проблемы теории и методики начального образования в педагогическом наследии С.И. Гессена :1887-1950: Дис. ... канд. пед н. (13.00.01) / Жулина Наталия Викторовна. – Нижний Новгород: Нижегородский гос.пед.ун-т, 2004. – 204 с.

5. Кистяковский Б. А. Избранное: в 2-х ч. – Ч. 1 / Богдан Александрович Кистяковский; [сост., автор вступ. ст. и коммент. А. Н. Медушевский]. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 656 с. — (Библиотека отечественной общественной мысли с древнейших времен до начала XX века).

6. Костин Ю.В. Идеи соотношения государства, права и нравственности в истории политической и правовой мысли России второй половины XIX - начала XX в. : Дис. ... д-ра юрид.н. (12.00.01) / Костин Юрий Викторович. – М.: Академия управления МВД России, 2008. – 466 с.

В статье представлены идеи отечественных ученых Б. Кистяковского и С. Гессена о проблеме духовно-нравственного воспитания, раскрыто значение культурно-образовательной среды для решения этой проблемы. Автор раскрывает идеи, которые были определяющими в то время для духовно-нравственного воспитания: идея об организации культурно-образовательной среды, идея о статичности моральных норм, идея о сближении юридических и этических норм в обществе.

Ключевые слова: воспитание, духовность, личность.

The paper presents the ideas of domestic scientists B. Kistyakovskogo and S. Gessena concerning the problem of spiritual and moral education, the importance of cultural and educational environment in the solution of this problem are revealed. The author characterizes the ideas that were key in that time for the spiritual and moral education: the idea of the organization of cultural and educational environment, the idea of static nature of moral standards, the idea of convergence of legal and ethical standards in society.

Keywords: education, spirituality, personality.

Канарова О. В. – асистент кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького (м. Мелітополь, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Л. Ю. Москальова